

“DEVONI HIKMAT” ASARINING LINGVISTIK TAHLILI

Ubaydullayev Alisher Abdusalomovich*

O‘zMU, O‘zbek filologiyasi fakulteti

O‘zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Maqolada mumtoz adabiy asarlar tilini asliyat asosida o‘rganish, Ahmad Yassaviy hikmatlarining ayrim til xususiyatlari, fonetik, leksik va morfologik xususiyatlari misollar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, hikmatlarda qo‘llangan qadimgi turkiy tilga xos leksik birliklar ham tahlil etilgan. Asarning til xususiyatlarini atroflicha o‘rganish ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lgan qardosh turkiy tillar leksikasining, xususan, o‘zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishi borasidagi nazariy qarashlarga aniqlik kiritishi, hamda o‘zbek tili tarixiy leksikologiyasi uchun qimmatli ma’lumotlar berishi misollar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mumtoz, fonetika, leksika, morfologik xususiyat, hikmat.

Tarixiy asarlar tilini o‘rganishning muhim jihatlaridan biri-davr tili birliklarining berilishini va ifodalanishini aniqlashdir. Til badiiy asarning asosiy quroli hisoblanadi. Ijodkorning quroli bo‘lgan til va til birliklari hamda badiiy-tasviriy vositalar orqali namoyon bo‘ladi va qog‘ozga tushiriladi. Shuning uchun ham badiiy asarda til asosiy o‘rinni egallaydi [T.Qurbonov, 2006: 10]. Badiiy asar tili davr adabiy tilining o‘ziga xos ko‘rinishiga va xususiyatlariga ega bo‘lgan shakllardan biri hisoblanadi. Uning tili ham til taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini o‘zida aks ettiradi. Badiiy asar tilining o‘ziga xos jihati shundaki, u tilning adabiy bo‘lmagan xilma-xil ko‘rinishlari, leksik qatlamini ham o‘ziga singdiradi. Shuningdek, har bir davrga oid badiiy adabiyotda ma’lum bir adabiy tilning turli uslublari keng qo‘llanishini kuzatish mumkin.

---

* Dotsent, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zMU, a.ubaydullayev@nuu.uz

Mumtoz asarlarni tadqiq etish, yozma manbalarning ilmiy, ma'rifiy, axloqiy-ma'naviy qiymatini belgilash, badiiy jihatlarini yoritish, til xususiyatlarini o'rganish filologik sohaning asosiy masalalaridan hisoblanadi. Sir emaski, ko'hna yozma manbalarda xalqimizning turmush tarzi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ahvoli, urf-odati, an'analari aks etadi.

Ahmad Yassaviy bizning yozma adabiyotimiz va adabiy tilimiz asoschisi sifatidagina mashhur bo'lmay, balki madaniyatimiz tarixida eng ko'p nisba va unvonlarga ega mutafakkir desak mubolag'a bo'lmas [B.Isabek, 2022: 16]. Demak, jamiyat va til tarixidan boxabar bo'lishda Yassaviy asarlari leksik tarkibini tadqiq etish nafaqat o'zbek xalqining uzoq o'tmishini ilmiy asosda yoritish, shuningdek, o'zbek tili va adabiyoti tarixini o'rganish nuqtai nazaridan ham g'oyat muhimdir, bu esa mavzuning dolzarbligini asoslaydi.

Mumtoz adabiy manbalar tili leksik - semantik sathini ham an'anaviy, ham sistem - struktur tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish yo'lida qator tadqiqotlar dunyo yuzini ko'rdi. So'nggi yillarda ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy-madaniy va adabiy merosga munosabat o'zgardi, ularni o'rganishga qiziqish tobora ortib bormoqda. O'zbek tili tarixiga oid asarlarni tadqiq etish, yozma manbalarning ilmiy, ma'rifiy, axloqiy-ma'naviy qiymatini belgilash, badiiy jihatlarini yoritish, til xususiyatlarini o'rganish filologik sohaning asosiy masalalaridan hisoblanadi.

O'zbek adabiy tilining XII asrdan keyingi taraqqiyotida XII-XIII asrlardagi tarixiy voqealarning roli kattadir. Qarluq-xorazm adabiy tilining yodgorligi sifatida Ahmad Yassaviyning "Devoni hikmat" va Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy" asarini hamda Alining "Qissai Yusuf" dostonini ko'rsatish mumkin. O'tgan asrning ikkinchi yarmi hamda so'nggi yillarda nashr yuzini ko'rgan bir qator o'quv qo'llanmalari u yoki bu adib, yozuvchi shoir asarlari tilining fonetik-fonologik, morfem-morfologik, leksik-semantik, sintaktik sathlari nuqtai nazardan baholi qudrat yoritishga qaratildi. Ular, shubhasiz, o'zbek adabiy tili tarixi, taraqqiy bosqichlari, unda yuz bergan fonetik, leksik va grammatik hodisalar borasida o'quvchiga nisbatan durust ma'lumot berishga xizmat qiladi [Tursunov U., O'rinboyev B., Aliyev A, 1995: 26].

Umumxalq tilining rivojlanishi hamma vaqt uning boshqa tillar bilan o‘zaro aloqalarining kengayishi bilan bog‘liq holda davom etadi. Ma’lumki, boshqa til unsurlarining kirib, o‘zlashib qolishi tarixiy va qonuniy hodisa hisoblanadi. Bu tarixiy jarayon muayyan xalq yoki tilning o‘ziga xos taraqqiy etishiga, til lug‘at tarkibining boyishiga olib keladi [Muxtorov A., Sanaqulov U, 1995:89-90]. Bunday o‘zaro ta’sir ayrim davrlarda kuchsiz darajada bo‘lsa, boshqa bir davrda sezilarli va samarali kechadi. Shu bilan birga, ba’zi vaqtlarda mazkur jarayon stixiyali tarzda ro‘y bersa, uni ma’lum qonun-qoidalar asosida yo‘lga solish, unga insoniyatning faol aralashuvi talab etiladi [O‘zbek adabiy tilining taraqqiyoti, 3-jild.1991:152]. O‘zbek tili leksikasida eskirgan so‘zlarning asosini tashkil etgan istorizm va arxaizmlar funksional jihatdan chegaralangan leksik qatlamga mansub bo‘lib, faqat arxaizmlargina o‘zining sinonimik qatoriga ega. Ilmiy adabiyotlarda, narsa-predmet yoki hodisa zamonaviy bo‘lib, uning o‘tmish nomi yoki atamalaridan biri iste’modan chiqadi, eskiradi, deyilgan [O‘zbek tili leksikologiyasi, 1981: 147].

Ma’lumki, tilning lug‘at tarkibi murakkab rivojlanish bosqichlarni bosib o‘tgan. Shu bois, til leksikasining tarixiy shakllanish va rivojlanish xususiyatlarini bilish uchun lug‘at tarkibidagi so‘zlarni tarixiy-etimologik nuqtai nazardan o‘rganish, ularni etimologik qatlamlarga ajratish zarur. Bu albatta, lug‘at tarkibini ilmiy tushunish va tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Hikmatlarda fors tili uchun xos bo‘lgan “u” bog‘lovchisi bilan kelgan qurilmalar ham uchraydi: *molu mulk, jonu dilim, ichu-tashim* kabilar.

“Devoni hikmat” leksikasining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri, unda arab tiliga xos so‘zlarning juda ko‘p qo‘llanishidir: *tariqat, sunnat, shariat, nafs, murshid, qudrat, imon, rahmon, do‘zax, iloh, zikr, jannat, xudo, kofir, mo‘min, ummat* kabi so‘zlar qayta-qayta takrorlangan. *Piri komil, piri zabardast, amri ma’ruf, ro‘zi mahshar, biru bor, tarbiyati tan, Musa sifat, rizqi naqis, daftari soniy, qalu bala* singari arab, arab-fors iboralar ham ko‘plab uchraydi. Qayta-qayta takrorlanib kelgan *arsh, vahdaniyat, gunah, dozax, yazuq, zikir, mahshar, axirat, ayat, pir, sirat, subhan, fana, xaliq, qiyamat, g‘ayb, hadis, haq*

kabi bevosita dinga va tasavvufga doir arab va fors-tojikcha soʻz va atamalarning koʻp ishlatilishi “Devoni hikmat” tili uchun xos boʻlgan xususiyatdir.

“Devoni hikmat” turkiy tilda yozilgan noyob asarlardan biri boʻlib, unda faqat islom dini, tasavvuf va kalom falsafasigina emas, balki Ahmad Yassaviyning dunyoqarashi, ijtimoiy hayotning turli sohalariga, hokimlar, amaldorlar, hunarmandlar, chorvadorlar, dehqonlar kabi tabaqalarga qarashlari ham oʻz ifodasini topgan. Uning falsafasida dunyodan yuz oʻgirish gʻoyasi yotmaydi, aksincha, jaholat, yomonlik, nodonlik, molparastlik illatlariga rivoj bergan tuban dunyoni yurakdan quvishga daʼvat etiladi, fisqu fujurlarga barham bermoq yoʻli izlanadi [Haqqulov I, 1991: 8].

Hikmatlarni ajoyib ichki qofiyalar musiqiylashtirib, uygʻunlashtirib turadi bu esa xalq ogʻzaki ijodiga xosdir:

*Dunyo mening degonlar, jahon molin olgʻonlar,
Kargas qushdek boʻlubon, ul haromga botmishlar.
Mullo, mufti boʻlgʻonlar, nohaq daʼvo qilgʻonlar,
Oqni qaro qilgʻonlar, ul tamugʻgʻa kirmishlar.
Totligʻ-totligʻ yegonlar, turluk-turluk kiygonlar,
Oltun taxt oʻlturgonlar, tufroq ostin qolmishlar*

Yuqoridagi parchaning soʻnggi ikki misrasidagi “*totligʻ-totligʻ yegonlar, turluk-turluk kiygonlar... Tufroq ostin qolmishlar*” kabi juda sodda, lekin gʻoyat taʼsirchan iboralar va oʻxshatishlar bilan bezatilgan.

Yassaviy hikmatlarida qadimiy turkiy yodgorliklar tiliga xos xususiyatlarni ham uchratish mumkin. Quyidagi: “*oq sinamni bijil qildim*”, “*yurakimdan sirilib ichimga qon toʻldi*”, “*oyrib eltur*”, “*sensiz mango taom yemak qip-qizil qon*”, “*ono-farzand bir-biriga choʻgʻloshtilar*”, “*bizga gʻazab qildi bukun qodir Oʻgʻon*”, “*Ezim bizga qildi taqdir*”, “*yuguruk otga minguvchilar*”, “*qilich chopquvchilar*”, “*totligʻ-totligʻ yegonlar*”, “*egri yoʻlgʻa boʻynin toʻlgʻar*”, “*koʻksim chaqa*”, “*ogʻzi ochuq, nafsi uluq misli laqa*”, “*poʻchak pulgʻa sotar ermish*”, “*hopliqi birla boʻldi ado*”, “*ochigʻlanib soʻz qotmongiz*”, “*qayon ketti*”, “*oʻgʻlin chorlob kelturgon*”, “*suhbat*

qilmish onda”, “*qayu taraf ketorimni bilmom*”, “*ilmin bosib yurgay*”, “*yotsa, qo‘bca*”, “*o‘z shahrig‘a qoyto yondi*”, “*qamug‘ dunyo yiqonlari*”, “*bizni oyg‘on turkini*”, “*bu so‘zlarni oydim*”, “*oyg‘um kelur*”, “*yerga qo‘yar bo‘rkini*”, “*ilkin tutib*”, “*ilkin ochib*”, “*tog‘, tuzlar*”, “*munglug‘ bo‘lub*”, “*na yozuq bir xudoyimg‘a jigarbandim*”, “*boro ko‘rung, solo ko‘rung, olo ko‘rung*”, “*yerdin qo‘bdi*”, “*kun ko‘rmagan esiz mahbub mahporalar*”, “*yig‘loyurlar fig‘on urub: “ey, voy onom!”*”, “*ko‘rmagayduk mundog‘ qottig‘ kunlarni xom!*”, “*boshi qotti*”, “*bu na hasrat!*” *tayu (deb) zorin oydi, ko‘rung!*”, “*bo‘yun tovla*”, “*onolari ter o‘lubon*”, “*kunduzini qoro qilib kechasidin*”, “*boshlariga qoro kiyib, yuz yirtib soch*”, “*ich bo‘yni ezdi*”, “*cherik yiqon*” kabi iboralar uchraydi.

Asarda quyidagi fonetik o‘zgarishlarni ham kuzatish mumkin: Bo‘yun (bo‘yin), tufroq (tuproq), marham (malham), guhar (gavhar), yugrib (yugurib), uskut (sukut), aydi (aytdi), ondin so‘ng (undan so‘ng), sabaq (saboq), tizim (tizzam), degon (degan), hama (hama), qovshurib (qovushtirib), eshtib (eshitib), ayg‘um (aytgum), sig‘nib (sig‘inib), yig‘lib (yig‘ilib), birlan (bilan), bermak (bermoq), ko‘rmak (ko‘rmaq), ayurdi (ayirdi), alarg‘a (ularga), qaro (qora), sinuq (siniq) ...

Hikmatlarda fonetik jihatdan ohangdoshlik hodisasiga rioya qilingan [Ahmad Yassaviy hikmatlar (O‘zbek adabiyoti bo‘stoni), 1990]. So‘z o‘rtasi va oxirida **q** va **g‘** tovushlari bir-biri o‘rnida almashinib keladi: **qatig‘, qatig‘lanib, tufrag‘, andag‘, mundag‘, chirag‘** kabi.

Boshim **tufrog‘**, o‘zim **tufrog‘**, jismim **tufrog‘**,
 Haq vaslig‘a yetarmen deb ruhim mushtoq
 Kuydim, yondim, bo‘lolmadim hargiz ofoq,
 Shabnam bo‘lib yer ostig‘a kirdim mano (78 b)
 Yetti **yoshqa** Arslonbobo Turkistonga keldilar,
 Boshim qo‘yib yig‘ladim, holim ko‘rib kuldilar,
 Ming bir zikrin o‘rgatib, mehribonlig‘ qildilar,
 Arslon bobom so‘zlarin eshitingiz tabarruk (87 b)
 Tovba qilib haqqa yongan oshiqqlarga,

Uchmoq ichra to‘rt **arig‘da** sharbati bor,
 Tovba qilmay haq yonmagan g‘ofillarga,
 Tor lahadda qattig‘ azob-hasrati bor (99 b)
 Beshak biling, bu dunyo borcha eldin o‘taro,
 Inonmag‘il molingga, bir kun qo‘ldin ketaro.
 Oto-ono, qarindosh, qayon ketti, fikr qil,
 To‘rt **ayog‘lig‘** cho‘bin ot bir kun sanga yetaro (221 b)

“Devoni hikmat”ning grammatik xususiyatiga e‘tibor berilsa, she‘rlar ko‘pincha tinglovchiga (ikkinchi shaxsga) murojaat tarzida yozilgan va buyruq maylining **-g‘il, (-g‘il), -gil, -gin (-g‘in)** shakli bilan berilgan:

Qayda ko‘rsang ko‘ngli siniq marham bo‘lg‘il,
 Andoq mazlum yo‘lda qolsa hamdam bo‘lg‘il,
 Ro‘zi mahshar dargohig‘a mahram bo‘lg‘il,
 Moumanlik xaloyiqdin qochdim mano (41 b)
 Oqil ersang eranlarg‘a xizmat qilg‘il,
 Amri ma‘ruf qilg‘onlarni izzat qilg‘il,
 Nahi munkar qig‘onlarg‘a hurmat qilg‘il,
 Ul sababdin oltmish uchda kirdim yerga (52 b)
 Cho‘llar kezib, xalqdin bezib, ishqdin so‘rg‘il,
 Banda bo‘lsang, Haqdin qo‘rqib, yig‘lab yurg‘il,
 Diydorini talab qilsang hozir bo‘lg‘il,
 Lomakonda Haqdin saboq oldim mano (74 b)
 Qul Xoja Ahmad, jondin kechib yo‘lg‘a kirgil,
 Partav solib Haq o‘zig‘a shaydo qilur,
 Majnun sifat aqlin olib Laylo qilur,
 Olloh haqqi bu so‘zlarni yolg‘oni yo‘q (82 b)
 Ul Muhammad Mustafo turib duo qildilar,
 Maloyiklar omin deb ilgin ochib turdilar.
 Shundoq ummat berding deb Haq shukrini qildilar,

Arslon bobom soʻzlarin eshitingiz, tabarruk (85 b)
 Tong otquncha zikrin aytgil joning birla,
 Togʻu choʻlni boʻston qilgʻil yoshing birla,
 Toshdin qattigʻ toshgʻa yotgil yoning birla,
 Yoʻldin ozgʻon yuz ming gʻofil mardon boʻlur (153 b)
 Saharlarda erta turib qonlar yutgil,
 Piru mugʻon etagini mahkam tutgil.
 Haqqa oshiq boʻlgʻon boʻlsang jondin oʻtgil,
 Jondin kechgan chin oshiqlar uryon boʻlur (154 b)

“Devoni hikmat”da arxaik soʻzlarni ham uchratish mumkin, bunday soʻzlar ularning asl nusxasida saqlanib qolgan va ular maʼlum darajada Yassaviy tilining dastlabki xususiyatlarini tushunish imkonini ham beradi. Hikmatlarda fonetik jihatdan soʻzlarning oxirida “gʻ” tovushining kelish holatini koʻplab uchratish mumkin: *tufraqʻ*, *tanıgʻ*, *qamugʻ*, *chıragʻ*, *ulugʻ*, *andagʻ*, *mundagʻ*, *chıragʻ* va boshqa shu kabi. Bundan tashqari hikmatlarda -**lik**, **-ligʻ**, **-luk**, **-lugʻ** qoʻshimchasi bilan yasalgan nisbiy sifatlar juda koʻp uchraydi: *haqiqatlıgʻ*, *uyqulugʻ*, *qaygʻulugʻ*, *oʻnglugʻ*, *soʻfılıgʻ*, *yoshligʻ*, *gʻaribligʻ*, *turlik*, *totligʻ*, *boshligʻ* va boshqa. Masalan:

Haq Mustafo Jabroildin qildi savol,
Bu nechuk ruh tanga kirmay topdi kamol.
Koʻzi yoshligʻ, xalqqa boshligʻ, qaddi hilol,
Ul sababdin oltmish uchda kirdim yerga (48 b)
Vodarigʻo, nechuk qilgʻum gʻaribligʻda,
Gʻariblikda *gʻurbat ichra qoldim mano,*
Xurosonu Jomu Iroq niyat qilib,
Gʻaribligʻni *koʻp qadrini bildim mano (71 b)*
Turlik *ayshim, turlik ishim, mungligʻ boshim,*
Irdi jonim, ketdi hushim, oqdi yoshim,
Yozuq bilan toʻldi tugal, ichim-toshim,

Beniyozim ocha bersun yo'lim mening (93 b)

Ka'ba sori ko'chaluk, zolimlardin qochaluk,

O'g'ul-qizdin kechaluk, rizo bo'lung, do'stlarim (223 b)

Zolim bo'lib zulm etkan, yetim ko'nglin og'ritgan,

Qora yuzlug' mahsharda qo'lin orqada ko'rdum (224 b)

Do'zax aytur: "Man ortuq, baxil qullar manda bor,

Baxillarning bo'ynida o'tlug' zanjir-kishan bor" (230 b)

Eski uyg'ur tili va XIV asr yodgorliklarida keng qo'llangan sifatdosh yasovchi shakl **-yur** "Devoni hikmat"da juda kam ishlatiladi. Masalan: *Sayrayur bechora bulbul*. Bu shakl hikmat nusxalarining keyingilarida ham uchraydi: *yig'layurlar, bo'zlayurlar, mangrayurlar*. Hozirgi-kelasi zamon fe'l shakli **-g'u** Yassaviy hikmatlarida juda ko'p ishlatilgan:

Zari qilsang banda devan **surg'um** mano,

Shafi bo'lub shafaatni **qilg'um** o'zum.

Ayo do'stlar, quloq soling **aytdug'umg'a**,

Ne sababdin oltmish uchda kirdim yerga.

Qiyomat kun g'azab qilsa Robbim qodir,

Ayo do'stlar, nechuk javob **ayg'um** mano.

Til kishilar o'rtasida o'zaro fikr almashishning muhim vositasi hisoblanib, uzoq davrlar davomida, turmush talablariga mos ravishda asta-sekin rivojlanib boradi. Shu sababli ham til tarixini o'rganish nafaqat taraqqiy etish usullarini aniqlash, ayni paytda, uni yaratgan xalq tarixini tadqiq qilishda ham alohida ahamiyatga ega. Shu ma'noda har bir tilning tarixi shu tilga mansub bo'lgan xalqning o'tmishi bilan uzviy bog'liqdir. Xalq hayotida bo'lgan o'zgarish, tilga ham ma'lum darajada o'z ta'sirini o'tkazadi. Bu esa dastlab tilning so'z boyligida ko'zga tashlanadi. Xususan, "Devoni hikmat" asarining leksik xususiyatlari haqida gap ketganda, shuni ta'kidlash kerakki, asar lug'at tarkibini diaxron aspektida o'rganish orqali o'zbek adabiy tilining o'sha davrdagi o'ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlari, xalqning turmush tarzi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniy taraqqiyotida xabardor

bo'lish mumkin. "Devoni hikmat" so'z boyligini lingvistik nuqtai nazardan o'rganish yodgorlik tilidagi leksik birliklarning qo'llanishi yuzasidan aniq ma'lumotga ega bo'lish, turkiy va o'zlashgan qatlamlarning miqdor bo'yicha nisbati to'g'risida fikr-mulohazalar yuritish, so'z qo'llash mahorati hamda o'ziga xos jihatlari haqida tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Devonda keltirilgan so'zlarni genetik nuqtai nazardan tadqiq qilish natijasida uning asosini turkiy qatlam tashkil etganligini, u o'z navbatida tub so'zlar, ular yordamida yasalgan leksemalar hamda o'zlashmalardan turkiy qo'shimchalar orqali hosil qilingan leksik birliklardan iborat ekanligi, shuningdek arab, fors-tojik tillardan kirib kelgan so'zlar ham mavjudligi ma'lum bo'ldi. O'z qatlamga qadimgi turkiy tilda va eski turkiy tilning ilk obidalarida iste'molda bo'lgan hamda o'sha asrda qo'llanishda bo'lgan leksik birliklardan iboratdir. Asarning til xususiyatlarini atroflicha o'rganish ko'p asrlik tarixga ega bo'lgan qardosh turkiy tillar leksikasining, xususan, o'zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishi borasidagi nazariy qarashlarga aniqlik kiritadi hamda o'zbek tili tarixiy leksikologiyasi uchun qimmatli ma'lumotlar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. T.Qurbonov. Tarixiy badiiy asar va davr tili masalalari.-Toshkent, 2006.-B. 10.
2. B.Isabek. Yassaviy hikmatlari lug'ati. -Toshkent, Akademya nashri. 2022, -B. 16.
3. Tursunov U., O'rinboyev B., Aliyev A. O'zbek adabiy tili tarixi.-Toshkent, 1995. - B.26.
4. Muxtorov A., Sanaqulov U. O'zbek adabiy tili tarixi.-T.: O'qituvchi, 1995.-B. 89-90.
5. O'zbek adabiy tilining taraqqiyoti. 3-jild. Leksika.-T.: Fan, 1991.-B. 152.
6. O'zbek tili leksikologiyasi. -Toshkent, 1981.-B. 147.
7. Haqqulov I. Ahmad Yassaviy "Hikmatlar". -Toshkent, 1991.-B. 8.
8. Ahmad Yassaviy hikmatlar (O'zbek adabiyoti bo'stoni). -Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990.